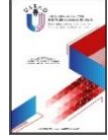

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International
Journal of Social Sciences Academy, Yıl 6, Year 6, Sayı 14, Issue 14,
Nisan 2024, April 2024
e issn: 2687-2641

DOĞU KÜLTÜR TARİHİNİN UNUTULMAZ BİLİM ADAMI – NASİREDDİN TUSİ

UNFORGETTABLE SCIENTIST OF EASTERN CULTURAL HISTORY – NASIR
AL-DIN TUSI

Aytek ZAKİRKIZI MEMMEDOVA

Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Felsefe ve Sosyoloji Enstitüsü,
Bakü/Azerbaycan.

Associate professor, Institute of Philosophy and
Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences.

Bakü/Azerbaijan.

a.z.m-9@mail.ru

ORCID NO: 0000-0002-4915-6263

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.1411961

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 29.12.2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19.03.2024

Yayın Tarihi / Date Published: 20.04.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Nisan / April

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Zakirkızı Memmedova, A.
(2024). Doğu Kültür Tarihinin Unutulmaz Bilim Adamı – Nasireddin Tusi. *USBAD
Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 6(14), 64-78.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism
detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Makalede, ansiklopedik bilim adamı Nasireddin Muhammed Tusi'nin (1201–1274) bilimsel mirasıyla dünya bilim ve kültür tarihinde önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekiliyor. Bilim adamının kurduğu Meraga Rasathanesi, sadece Azerbaycan için değil, tüm Müslüman Doğu ülkeleri için önemli bir bilimsel ve kültürel olaydır. Meraga Rasathanesi bünyesinde kurulan okul bilim tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Makalede, Nasireddin Tusi'nin yaratıcı yolunun hem öğrencileri hem de evlatları Sadreddin Ali, Asileddin Hasan ve Fahreddin Ahmed tarafından sürdürüldüğü bildirilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycanlı filozofun Meraga Rasathanesi temelinde bir okul kurduğu ve bunları rasathane çalışanlarının çoğuna öğrettiği belirtilmektedir. Bunlar arasında Nasireddin Tusi'nin felsefi okulunun temsilcileri Necmeddin Kazvini, Kutbeddin Şirazi ve Cemaleddin Hilli matematik, doğa tarihi, tıp, felsefe teorisi ve pratiği üzerine incelemeler yapmış bilim adamlarıdır. Necmeddin Kazvini, felsefi bakışlarında seleflerinin, öncel düşünürlerin fikirlerinden faydalanmış, felsefi meselelere peripatetik bir mevkiden yaklaşmış, özgün bir felsefi öğreti oluşturmuş ve müsbet bilimlerin gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Nasireddin Tusi'nin öğrencilerinden biri olan Kutbeddin Şirazi, daha çok nüfuzlu bilim adamı olarak şöhret kazanmıştır. Kutbeddin Şirazi, kapsamlı bilimsel yaratıcılığı ve devlet işlerindeki önemli hizmetleri nedeniyle seçilmiştir. Cemaleddin Hilli'nin bilimsel faaliyetinde din ile ilgili birçok eser bulunmakla birlikte felsefe ile ilgili eserler de önemli bir yer tutmaktadır.

Anahtar kelimeler: Nasireddin Tusi, Orta Çağ, Felsefe, Okul, Öğretmen

Abstract: The article notes that the scientist-encyclopedist Nasir al-Din Muhammad Tusi (1201–1274) occupies an important place in the history of world science and culture with his creative heritage. The Maragha Observatory founded by the scientist was a significant scientific and cultural event not only for Azerbaijan, but also for all countries of the Muslim East. The school established under the Maraga observatory has taken an important place in the history of science. The article notes that the creative path of Nasir al-Din Tusi was continued by both his students and children – Sadr al-Din Ali, Asil al-Din Hasan and Fakhr al-Din Ahmad. Along with this, it is also indicated that the Azerbaijani philosopher founded a school on the basis of the Maragha Observatory, teaching them to most of the workers of the observatory. Among them are Najm al-Din Qazwini, Qutb al-Din Shirazi, Jamal al-Din Hilli, who distinguished themselves in such areas as mathematics, natural history, medicine and were the authors of treatises on Theory and Practice of Philosophy. Najm al-Din Qazwini benefited from the ideas of his predecessors in his philosophical views, approached philosophical issues from a peripatetic position, created an original philosophical teaching and made important services in the development of positive sciences. Qutb al-Din Shirazi, one of Nasir al-Din Tusi's disciples, became more famous as an influential scholar. Qutb al-Din Shirazi was chosen for his extensive scientific creativity and important service in government affairs. Although there are many works related to religion in the scientific activity of Jamal al-Din Hilli, works related to philosophy also have an important place.

Key Words: Nasir al-Din Tusi, Middle Ages, Philosophy, School, Teacher

GİRİŞ

XIII. yüzyıl Azerbaycan ve genel olarak Yakın ve Orta Doğu ülkeleri için karışık bir dönem idi. 1256'da Moğol Hanı Cengiz'in torunu Hülagu Han (1256-1265), Amu Derya'dan Akdeniz'e, Derbent'ten Basra Körfezi'ne kadar geniş bir alanı fethederek siyasi ve idari merkezi Azerbaycan olan İlhanlılar veya İlhanlı

Devletini (1256-1357) kurmuştur. İlhanlı Devletinin ilk döneminde savaşlar ve ağır vergi politikası sonucunda bünyesine dahil olan bölgelerin ekonomisi gerilese de bir süre sonra ülke ekonomisinde belli bir canlanma yaşanmış ve ekonomi yavaş yavaş canlanmıştır. Moğol saldırısı, esarete alınmış halkların yüzyıllar boyunca yarattığı kültürel hazineye de darbe vurmuştu. Ancak bütün bunlara rağmen Müslüman Doğu ülkeleri halklarının kültürü o dönemde yüksek seviyedeydi. Ansiklopedi bilim adamı Nasireddin Muhammed Tusi böyle bir bilim ve kültür ortamında yaşamış ve çalışmıştır.

Dünya biliminin ve felsefesinin zenginleşmesinde büyük hizmetler yapmış Nasireddin Ebu Cafer Muhammed ibn Muhammed Tusi (1201-1274) Horasan eyaletinin Tus şehrinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda onun aslen Zencan ile Hemedan arasında bulunan Save şehrinde doğduğu ve Tus'ta doğduğu için Tusi (et-Tusi) nisbeti ile bilindiği kaydedilmiştir. İlk eğitimini babası ve amcasından alan filozof, daha sonra Horasan'a giderek orada dönemin ünlü bilim adamlarının derslerini dinlemiştir.

Nasireddin Tusi'nin milliyeti, milli kökeni hakkında söz ederken İbnü'l-Fuvati'nin gösterdiği husus önemlidir. İbnü'l-Fuvati yazdığı bir hikayede özellikle bununla ilgili bilgi vermiştir. Nasireddin Tusi'nin Meraga'ya geldiğinde orada soylu bir aileden olan Fahreddin Logman Muhammed oğlu Meragi ile görüştüğünü ve ona şöyle bir görev verdiğinden bahsetmiştir: Erbil'e, Musul'a, Cezayir'e gitsin ve son 40 yılda Meraga ve Tebriz'den ayrılan aileleri vatanlarına dönmeye ikna etsin. Fahreddin Meragi vasıtasıyla 500 kadar aile geri dönmüştür. Bu, Azerbaycanlı bilim adamı Nasireddin Tusi'nin yurttaşlarına, memleketlilerine olan derin sevgisini ifade etmektedir (Məmmədova, 2000: s. 14).

XIII. yüzyılın yirmili yıllarında, Nasireddin Tusi ünlü bir bilim adamı olarak tanındığında, Nasireddin Muhtaşam'ın daveti üzerine Kuhistan'a gitti ve İsfahan'ı ziyaret etti. Nasireddin Tusi daha sonra bazı memnuniyetsizlikler nedeniyle İsmaili yönetiminin merkezi olan Alamut Kalesi'ne hapsedildi. Alamut Kalesi'ndeki zengin kütüphaneyi kullanarak bilimsel yaratıcılıkla meşgul oldu. Ancak filozofun kale dışına çıkması yasakdı ve bir süre burada sürgün hayatı yaşadı. Nasireddin Tusi, Moğol Hanı Hülaku Han'ın 1256'da Alamut kalesini ele geçirmesi ve İsmaili devletinin yönetimine son vermesi üzerine serbest bırakıldı. Hülagu Han, ansiklopedik bilim adamını danışmanı olarak atadı. Hülagu Han bu zaferden sonra 1258'de Bağdat'ı ele geçirdi ve Halife Mustasım'ı öldürdü. Bununla da 500 yılı aşkın bir süre hüküm süren Abbasi hanedanının hakimiyeti sona erdi. Hülagu Han Azerbaycan'a yerleşerek önce Meraga'yı, ardından Tebriz'i başkent yaptı.

Belirtmek gerekir ki, mutaassıp İslam ideologları, Abbasi hanedanının yıkılmasında ve halifenin öldürülmesinde Nasireddin Tusi'nin sorumlu olduğunu yazıp, onu İslam düşmanı ve zalim olarak nitelendirmişlerdir. Tarihçi Fazlullah Raşideddin Hülagu Han'ın, Bağdat'a saldırıp halifeyi öldürdüğü zamanki olayı anlatmıştır. Ona göre Hülagu Han, önce Nasireddin Tusi ile danışmış ve halifenin olağanüstü, kutsal bir insan olup olmadığını sormuştur. Nasireddin Tusi, bir bilim adamı gibi doğruları söylemiş ve halifenin sıradan bir insan olduğunu belirtmiştir.

Böylece bu hadiseden dolayı filozofu zalim ve İslam düşmanı olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yoktur (Рашид ад-дин (Raşideddin), 1957: s. 38-39).

Gerçekten bilinen o ki Nasireddin Tusi, elinden gelenin en iyisini yaparak insanları hükümdarın gazabından korumuştur. Hümanist filozof her zaman masum mahkumları serbest bırakmaya çalışmıştır. Kaynaklarda, ölüm cezasını bekleyen bilim adamı arkadaşı Cüveyni'ni kurtarabildiği yazılmıştır. Ayrıca İbnü'l-Fuvati ve kardeşi Badreddin Abd el-Vehhab'ı da ölümden kurtarmıştır. Bütün bunlar filozofun yardımseverliğini gösterir. Nasireddin Tusi "Ahlak-ı Nasiri" vb. eserlerinde öne sürdüğü yüksek insani vasıfları kendisi de gerçekleştirmiştir.

Nasireddin Tusi 25 Haziran 1274'te Bağdat'ta öldü. Vasiyeti üzerine Irak'ın Bağdat yakınlarındaki kutsal Kazimiye şehrinde Musa el-Kazım aleyhisselamın türbesine defnedildi. Burada Şii imamlarından yedincisi ve dokuzuncusu Musa ibn Cafer el-Kazım ve torunu Muhammed gömülü olduğu için Kazimiye (İki Kazım) olarak adlandırılmıştır.

Nasireddin Tusi, hicri tarihi ile 47 yıl iktidarda olmuş Halife Nasir li-Dinillah için hazırlanan ancak bazı sebeplerden dolayı boş bırakılan bir türbeye defnedildi. Ne garip kitürbe 17 Şubat 1201 tarihinde tamamlanmıştır. O gün Nasireddin Tusi doğdu ve hicri tarihi ile 75 yıl 7 ay 7 gün yaşadı (Məmmədova, 2000: s. 21-22).

Nasireddin Tusi'nin ölümü bilim camiasını ağır bir kayıp olarak sarsmıştı. Bundan etkilenen Fazlullah Raşideddin yazmıştı:

Onun ölümüyle erdemler ve bilimler öldü,

Erdemlerde ve bilimlerde barış olsun!

Nasireddin Tusi'nin eserleri, genel olarak, bilimsel hizmetleri nedeniyle bilim ve kültür tarihinde azametli bir yer tutar.

1. Nasireddin Tusi'nin Bilimsel Mirası

Nasireddin Tusi, kaynaklarda olağanüstü yeteneği ve derin zekası nedeniyle "onbirinci akıl" olarak anılmıştı. Nitekim Doğu Meşşailik sistemini yaratan Abunaser Farabi, sudur teorisinde "on akıl" doktrinini vermiştir. Onuncu ve son aktif akıl Ay gökyüzüne aittir. Nasireddin Tusi'yi "onbirinci akıl" olarak adlandırmakla, onun benzersiz bir içgörüye sahip olduğunu göstermişler.

Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, Nasireddin Tusi'nin çok genç yaşta insan zekasının ilgilendiği çeşitli bilgi dallarındaki geniş araştırmalarından dolayı "Ustad-ul-Beşer" (İnsanlığın hocası) olarak anıldığını yazmıştır (Ülken, 1967: s. 132)

Nasireddin Tusi'nin yaratıcılığında çeşitli bilim dallarına ait kitaplar önemli bir yer tutmaktadır. Onun doğa bilimleri, astronomi, matematik vb. bilimler üzerine yaptığı incelemeler tüm dünyada ünlüdür. Nasreddin Tusi'nin felsefe, mantık, siyaset ve ahlak üzerine risaleleri ise, çok yaygın olmasalar da ortaçağ felsefe tarihinin kıymetli cevherleridir. İbn Sina'nın "el-İşarat ve-t-tenbihat" kitabı üzerine şerhi, "Ahlak-ı Nasiri", "Asas al-iktibas", "Tecrid al-kelam", "Risale fi-l-imame", "Fusul" vb. felsefi kitaplar filozofun yaratıcılığının değerli örnekleridir.

İbn Sina'nın "el-İşarat ve-t-tenbihat" adlı kitabı, farklı zamanlarda filozofların ve düşünürlerin ilgi odağı olmuştur. Yorumcuların, şerhçilerin bu kitaba yönelik tutumları bir anlamda onların felsefe tarihindeki tuttukları mevkinin göstergesidir. Skolastikler bu değerli eseri temel olarak tekzip etmeğe, yalanlamaya çalışır, Doğu peripatetik filozoflar (Meşşai filozoflar) bilimsel felsefenin tarafında yer aldılar ve ilerici fikirlerin çarpıtılmasına izin vermediler. Skolastik Fahreddin Razi ve filozof Nasireddin Tusi'nin yorumları, bu fikir mücadelesinin öncü yönlerini temsil ediyordu.

Fahreddin Razi'nin şerhinde felsefi önermeler araştırılıp açıklığa kavuşturulmak yerine karıştırılarak tekzip edilmiştir. Fahreddin Razi'nin bu şerhi Nasireddin Tusi'nin doğum ayında ve yılında yani Şubat 1201'de yazması ilginçtir. Azerbaycan filozofu daha sonra bu şerhe karşı kendi şerhini yazmıştı. Nasireddin Tusi'nin şerhinde, İbn Sina'nın ilerici felsefi fikirleri, mutaassıp İslami ideologların saldırılarına karşı cesurca savunulmuş ve geliştirilmiştir (Məmmədova, 2000: s. 28).

Nasireddin Tusi "Ahlak-ı Nasiri" eserini 1235'de kaleme almıştır. "Ahlak-ı Nasiri" eseri, yazılmasından 30 yıl sonra 1265'de ilavelerle birlikte ikinci kez işlenmiştir. Nasireddin Tusi, eserin yazıldığı tarih hakkında göstermiştir, Kuhistan'da Nasireddin Muhtaşam'ın yanında yaşarken, bir toplantıda hükümdar ona İbn Miskeveyh'in (923-1030) "et-Tahare fil-hikme" adlı eserini Arapçadan Farsçaya çevirmeyi teklif etti. Bu kitap, o dönemde Arapça yazılmış en güzel eser olarak kabul edilirdi ve Müslüman Doğu ülkelerinde geniş çapta yaygındı. Ancak Nasireddin Tusi eseri tercüme ederken bir yandan manaları doğru bir şekilde ifade etmenin zor olduğunu, diğer yandan da kitaba şehirler inşa etmek ve ev işleri, aile meseleleri diye iki bölüm yazılması gerektiğini belirtmiştir. Bununla Nasireddin Tusi, İbn Miskeveyh'in kitabındaki bütün hikmetleri özetleyip, bu iki bölümü ve hem din alimlerinin, hem de bilim adamlarının görüşlerini de ekleyerek özgün bir kitap yazmıştır. Düşünür kitabın Nasireddin Muhtaşam'ın önerisi üzerine yazıldığı için "Ahlaki Nasiri" olarak adlandırıldığını kaydetmiştir (Tusi, 1980: s. 34).

Hilmi Ziya Ülken, Nasireddin Tusi'nin "Ahlak-ı Nasiri" adlı eserinde "Aristo'nun Nikhomakhos'u ile Gazali'nin tasavvufi ahlak görüşünü uzlaştırmaya çalıştığını" belirtmiştir: Tusi "İslam aleminde ilk defa sistematik ahlak kitabı yazdı. O zamana kadar filozoflar Aristo'nun "Ahlak"ını şerh etmeden fazla birşey yapmıyorlardı. Yalnız Farabi okulundan olmakla beraber İbn Miskeveyh, ahlaki sisteminde mihrak olarak kalması bakımından ötekilerden ayrılmıştı. Fakat bu ahlak da esasta Aristo ahlakının kurallarına dayanıyordu. Tusi, "Ahlak-ı Nasiri"de bu akılcı ahlak görüşünü Gazali'nin ve başka Sufi'lerin mistik ahlak görüşleriyle uzlaştırmaya çalıştı. Bu yeni sentezin İslam doktrinine daha uygun olduğu düşüncesinde idi" (Ülken, 1967: s. 135-136).

Nasireddin Tusi, Farsça "Asas al-iktibas" adlı eserini 1244'te tamamladı. Hilmi Ziya Ülken, "Asas al-iktibas"ı "Farsça ve çok etraflı tafsilatı ile yazılmış en büyük mantık kitabı" olarak değerlendirmiştir (Ülken, 1967: s. 134).

Kaynaklar, Nasireddin Tusi'yi Şiiliğin İmamet (İmamiyye) mezhebinin önde gelen bir temsilcisi olarak gösteriyor. Filozofun eserlerinde imamet konusu geniş yer tutar. Burada "Tecrid el-kelam", "Fusul" ve özellikle "Risale fi-l-imame"den bahsetmek gerekir. Nasireddin Tusi'nin kendisi "Tecrid el-kelam" eseri hakkında şöyle yazar: "Ona "Tecrid el-akaid" adını verdim". Bu eser Orta Çağ'da filozof ve düşünürlerin ilgisini çekmiş, üzerine birçok şerh, haşiye ve açıklama yazılmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, Nasireddin Tusi'nin İmamete ait "Fusul" eserini dört kısma ayırarak karakterize eder: Tusi'nin ehl-i sunne'deki halifelik teşkilatına karşı Şiiliğin ileri sürdüğü imamet (imamlık) kurumunu savunan imam-ı Ma'sum'un vasıflarını felsefi bir gözle araştıran bir risalesi, yine Şii kelamına dair Fusul adlı bir eseri vardır. Bu sonuncuda Tusi: s. 1) Önce Allah'ın birliği sorusunu ele alıyor (et-Tevhid); 2) Oradan dini ahlak ve adalet problemine geçiyor (el-adl); 3) Ondan sonra Şiilik gözü ile peygamberlik - imamlık sorularını inceliyor. Burada İbn Arabi'nin velililik vasfını peygamberlik vasfından üstün görmesi gibi, bu da "imamlık" vasfının İlahi bir vasıf olması bakımından üstünlüğünü savunuyor; 4) Son bölümde ahiret sorusuna dokunuyor ve burada ölümden sonra dirilmenin (cesetlerin haşr'ının) mümkün olduğunu kabul ediyor ve bu bakımdan Meşşai filozoflarından, yani Farabi ve İbn Sina'dan tamamen ayrılıyor (Ülken, 1967: s. 135).

Nasireddin Tusi'nin din ve dünyevi ilimler alanındaki kıymetli eserleri, talebelerine ve sonraki asırlarda yaşamış bilim adamlarına ve filozoflara örnek olmuştur.

2. Nasireddin Tusi ve Meraga Rasathanesi

Nasireddin Tusi önderliğinde Meraga şehrinde inşa edilen rasathane, sadece Azerbaycan'da değil, Müslüman Doğu'nun tüm ülkelerinde büyük bir bilimsel ve kültürel etkinlik olmuştur. Bununla Nasireddin Tusi, 1259 yılında kurduğu Meraga rasathanesi ile dünyada bilimin gelişmesinde benzersiz bir hizmette bulunmuştur.

Fazlullah Raşideddin "Cami et-tevarih" kitabında "Mutlu Mevlana, bilgeler sultanı, milletin ve dinin destekçisi (Nasireddin Tusi) ve Hülagu Han'ın Kararnamesi ile Meraga Rasathanesi'nin inşasına dair bir hikaye" başlıklı özel bir bölüm ayırmıştır. Burada Hülagu Han'ın Tusi'ye, uygun gördüğü bir yerde yıldızları gözlemleyecek bir bina yapılmasına izin verdiği yazılmıştır. Nasireddin Tusi, Meraga şehrini seçer ve çok güzel bir rasathane düzenler (Рашид ад-дин (Raşideddin), 1957: s. 48-49).

Prof. Dr. Hebibulla Memmedbeyli, Meraga'yı çevreleyen dağların Güney ve Doğu eteklerinde çok miktarda maden suyu kaynağı bulunduğunu, şehrin havasının çok temiz ve şeffaf olduğunu belirtmişti. Bunun nedeni ise Urmiye Gölü'nün ve geniş bir yeşillik alanının bulunmasıdır. Bu açıdan Meraga şehri astronomik gözlemler için oldukça elverişlidir. Nasireddin Tusi, Meraga şehrinin batı tarafındaki bir tepede bulunan rasathane için uygun bir yer seçti. Bu alanın uzunluğu 350 metre, genişliği ise 150 metre civarındaydı. Rasathanedeki aletlerin çoğu toprak yüzeyine, binaların kubbelerine, bir kısmı da belli bir derinliğe yerleştirildi (Məmmədbəyli, 1968: s. 69).

Tarihçi İbn Şakir Kütübi Nasireddin Tusi'nin Meraga rasathanesi'ni düzenlerken, bunun geniş bir köşesinde Bağdat, Şam ve Mezopotamya'dan getirilen ve içinde dört yüz binden fazla kitap bulunan büyük bir kütüphane oluşturduğunu kaydetti (Məmmədova, 2000: s. 13).

Azerbaycan filozofu farklı milletlerden yüzden fazla bilim adamının Meraga Rasathanesi'nde çalışabilmesi için gerekli koşulların yaratılması, onun hümanizminin ve özgür düşünce eğilimlerinin bir ifadesidir.

Meraga Rasathanesi'nde yapılan bilimsel araştırmalar, sonraki yüzyıllarda bilimin gelişmesine büyük bir destek verdi. Prof. Dr. Hebibulla Memmedbeyli, rasathanede yapılan çok değerli bilimsel çalışmalardan birinin coğrafi koordinat tablosunun hazırlanması olduğunu kaydetmiştir: "Zic-i İlhani" eserinde 256 şehrin coğrafi genişlik ve uzunluk koordinatları verilmiştir. Bu cetvel, XIII. yüzyılda Azerbaycan bilim adamlarının yüksek coğrafi bilgi seviyesini göstermektedir. Coğrafya ilminin gelişmesinde ve bir nebze de olsa Amerika'nın keşfinde cetvelin büyük önemi olmuştur (Məmmədbəyli, 1968: s. 98).

Rasathanede çalışan bilim adamları, astronomik gözlemler yapmak ve rasathane işlerinde çalışmak dışında bilimin her alanında derin araştırmalar yapıyorlardı. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi muhabir üyesi, Prof. Dr. Zakir Memmedov'un araştırması şunu gösteriyor ki 1266 yılından Maraga rasathanesi'nde Nasireddin Tusi ile bir yerde çalışan Azerbaycanlı mühendis Kemaleddin Ebu Bekr Mahmud oğlu Selmasi tarafından geliştirilen cihazlar arasında içi boş Dünya modeli vardı. Üzerinde iklimlerin tasviri olan bu figür coğrafi küre idi. Yani Zakir Memmedov bilim tarihinde ilk yerkürenin Alman bilim adamı Martin Böhaym'ın (1459-1507) hazırlaması hakkında fikri bilimsel esaslara dayanarak tekzip etmiştir (Məmmədov, 1983: s. 187).

Zamanla Nasireddin Tusi'nin kurduğu Meraga Rasathanesi'nin bilim adamları Tebriz Rasathanesi'nde, Semerkant Rasathanesi'nde ve Pekin Rasathanesi'nde çalışmışlar.

Ansiklopedist bilim adamı Nasireddin Tusi, bilimsel faaliyetleriyle büyük bir itibar kazanmış, aynı zamanda kurduğu okulda okuttuğu öğrencilerle de ünlüdür. Böylece Meraga rasathanesi bünyesinde kurulmuş okulda okuyan öğrenciler, Nasireddin Tusi gibi dünya bilim ve kültür tarihinde özel bir yere sahip olmuşlar.

3. Nasireddin Tusi'nin Felsefi Okulu Hakkında

Doğulu filozofların oluşturduğu felsefi öğretiler, öğrencileri tarafından geliştirilerek okul haline getirildi. Doğu Peripatetizminin (Meşşai okulunun) Azerbaycan'daki ilk büyük temsilcisi Abulhasan Bahmanyar (993-1066) ile başlayan öğretmen-öğrenci silsilesi, yani onun okulunun gelenekleri, ansiklopedik bilim adamı Nasireddin Tusi tarafından sürdürülmüştür. Bununla Nasireddin Tusi'nin oluşturduğu felsefi okulu da devamacılarını hazırladı.

Nasireddin Tusi'nin felsefi okulunun temsilcileri bilimin çeşitli dallarında birbirinden değerli eserler yazarak öğretmenlerinin bilimsel yolunu devam

ettirdiler. Nasireddin Tusi'nin yaratıcı yolu evlatları Sadreddin Ali, Asileddin Hasan ve Fahreddin Ahmed tarafından srdrlmşd. Sadreddin Ali, babasının ölümünden sonra Meraga rasathanesinin başına geçmişti. Kaynaklarda şair ve astronomi uzmanı olarak bilinmektedir. Asileddin Hasan, matematikçi ve şair olarak ünlüydü. Asileddin Hasan bilimsel faaliyetlerde bulundu ve devlet işlerinde çalıştı. Valilik yapan Asileddin Hasan, Gazan Han'la birlikte şam'a gitmiş, ardından Bağdat'ta göreve başlamıştır. Nasireddin Tusi'nin küçük oğlu Fahreddin Abulgasim Ahmed, matematikçi, astronom oldu ve vakıf müdürü olarak çalışmıştı. Fahreddin Ahmed, Abağa Han'ın oğlu Argun Han'ın emrinde görev yapmıştı ve 27 Ağustos 1301'de Sivas'ta ldrlmşd. Cenazesini Meraga'ya getirilerek abisinin yanına defnedilmişdi. Avhadi Meragayi "Dahname" eserini 1306 yılında Nasireddin Tusi'nin torunu Hacı Ziyaeddin Yusuf ibn Asileddin Hasan'ın adına yazdığı kaynaklarda geçmektedir. Ancak hangi uzmanlık alanına sahip olduğu ve hangi bir görevde bulunduğu bilinmiyor (Mmmdova, 2011: s. 26-27).

Necmeddin Kazvini (1203-1277), Kutbeddin şirazi (1236-1311), Allame Cemaleddin Hasan Hilli (1250-1325) ve diğerleri Nasireddin Tusi'nin felsefi okulunun temsilcileridir. Yaratıcılığı ansiklopedik olan bu şahsiyetler, matematik, doğa bilimleri, tıp ve diğer müspet ilimlerde daha meşhur olmakla birlikte, felsefenin teorik ve pratik yönleri üzerine de değerli risaleler kaleme almışlardır.

Necmeddin Ali ibn mer ibn Ali Kazvini büyük bir astronom, tabiatı, filozof, mantık bilim adamıdır. Filozof, bilimsel eserlerin yüzünü yazan mirza kelimesi anlamına gelen Dabirani veya Katibi olarak da bilinir. Kaynaklarda kendisinden "En Büyük Bilgin" (Allame) olarak bahsedilir.

Nasireddin Tusi'nin daveti zerine Merağa'ya gelen Necmeddin Kazvini, rasathanede çalışan ilk dört astronomdan biriydi. Kaynaklarda Nasireddin Tusi'nin ğrencisi gibi takdim olursa da daha Meraga'ya gelmeden önce alim olarak biliniyordu. Nasireddin Tusi'nin "Zic-i İlhani" adlı eserinde 1259'da onun büyük bir uzman olduğu bilinmektedir. Necmeddin Kazvini bilimsel faaliyetin yanında öğretmenlik de yapmıştır. Ansiklopedi bilim adamı Kutbeddin şirazi ve Allame Cemaleddin Hasan Hilli Nasireddin Tusi ile birlikte onun ünlü öğrencilerindendir (Mmmdova, 2011: s. 30-31).

Necmeddin Kazvini'nin bilimsel faaliyeti, hem kendi döneminde hem de sonraki yüzyıllarda bilim adamlarının ilgi odağı olmuş ve değerlendirilmişdi. Nasireddin Tusi, öğrencisine sayđı duymuş ve onun hakkında hürmetle yazmışdı: "Mevlana İmam, milletin ve dinin yıldızı, asrın en büyük bilim adamı, en faziletli Ali Katibi Kazvini - Allah faziletinden eksik etmesin!"

Tarihçi Giyaseddin Handemir (1475-1535) "Tarih habib es-siyer fi ahbar efrad el-beşer" eserinde filozofu "bilim ve kemal meydanından devrinin en faziletli insanları arasından liderliği almış" bir şahsiyet olarak anmaktadır. Dünya felsefesi tarihinde Necmeddin Kazvini daha çok mantık bilimcisi olarak n bulmuştur. Tarihçi İbn el-İbri'nin (1226-1286) onu "en büyük mantıkçı" olarak adlandırması tesadüf değildir (Mmmdova, 2011: s. 31).

Necmeddin Kazvini, felsefe, mantık ve doğa bilimleri alanında değerli eserlerin müellifidir. Filozofun "Cami ad-dekaik fi keşf al-hakaik" adlı eseri mantık, metafizik ve fizik üzerine özgün bir risaledir. Onun "Ayn al-kavaid fi-l-mantık ve-l-hikme" adlı eseri de peripatetik konuları kapsamaktadır.

"Risale-i Şemsiyye fi-l-kavaid al-mantikiyye" kitabı, düşünür tarafından mantık hakkında yazılmış orijinal ve çok değerli bir eserdir. Eser, İlhanlılardan Hülagu Han, Abaga Han ve Ahmed Han dönemlerinde vezirlik yapan "sahib-i divan" Hacı Şamseddin Muhammed ibn Bahaeddin Muhammed Cüveyni'nin ricası üzerine onun onuruna yazılmış ve daha çok "eş-Şemsiyye" adıyla ünlenmiştir. Yazarına büyük ün kazandıran bu eser, her dönemde bilim adamlarının ilgisini çekmiştir.

Necmeddin Kazvini özgün eserler yanında şerhler de kaleme almıştır. Bu şerhler, fakih-mütekellim Fahreddin Muhammed Razi'nin (1148-1210) ve büyük Azerbaycan filozofu, hekimi ve hukukçusu Afzaledin Muhammed Huneci'nin (1194-1248) eserlerine dayanılarak yazılmıştır. Fahreddin Razi'nin İslam hukuku ve skolastik felsefe üzerine teorik kaynaklara dayalı olarak yazdığı "Muhassal afkar al-mütakaddimin va-l-mutaahirin min al-hükame va-l-mütekellimin" adlı eserine Necmeddin Kazvini'nin şerhi "el-Müfassal" ve "el-Mulahas" kitabına yaptığı şerhi ise "el-Munassas" olarak bilinir.

Zakir Memmedov, Necmeddin Kazvini'nin bir mantıkçı olarak Afzaledin Huneci'nin eseri üzerine kaleme aldığı şerhi hakkında şöyle yazar: Düşünür, Mısır ve onun vilayetlerinin baş kadılığını yapan çağdaşı Afzaledin Muhammed Huneci'nin mantık hakkında olan "Keşf el-esrar en kavamid el-afkar" kitabına yazdığı şerhte esere büyük değer vermiştir (Məmmədov, 2006: 187).

Felsefi araştırmalarında mantığa özel bir yer veren Necmeddin Kazvini, "Risale-i Şemsiyye fi-l-kavaid al-mantikiyye"nde yazar: "Bu mantık kanunları üzerine, "eş-Şemsiyye" risalesi adını verdiğim bir kitaptır. Bunu bir giriş, üç makale ve bir sonuç olarak oluşturdum" (Məmmədova, 2011: s. 36).

Belirtmek gerekir ki, düşünür, felsefi görüşlerinde seleflerinin fikirlerinden faydalanmış, felsefi meselelere peripatetik bir mevkiden yaklaşmış, özgün bir felsefi öğreti oluşturmuş ve dünyevi bilimlerin gelişmesinde eşsiz hizmetler sunmuştur. Eserleri ile değerli bir miras bırakan Necmeddin Kazvini, dünya felsefe tarihinde Nasireddin Tusi okulunun bir mantık bilimcisi olarak ünlüdür.

Nasireddin Tusi'nin öğrencilerinden biri olan Kutbeddin Mahmud Şirazi, nüfuzlu bir bilim adamı olarak tanınmıştı. Kutbeddin Şirazi, kapsamlı bilimsel yaratıcılığı ve devlet işlerindeki önemli hizmetleri nedeniyle seçilmiştir.

Kutbeddin Abussena Mahmud ibn Mesud Şirazi, Ekim 1236'da doğdu. İlk eğitimini Şiraz'da doktorluk yapan babası Ziyaeddin Mesud ibn Muslih Kazaruni'den almış, 1250 yılında babasının vefatından sonra amcası Kemaleddin Abdülhayir Kazaruni ve diğerlerinin yanında eğitimine devam etmiştir. Kutbeddin Şirazi, Necmeddin Kazvini'nin derslerini dinledi ve Meraga Rasathanesinin

inşasından sonra buraya geldi ve Nasireddin Tusi'den mükemmel bir şekilde dünyevi ilimleri öğrendi (Məmmədova, 2011: s. 40-41).

XIII. yüzyılın 60'lı yıllarının sonlarından itibaren toplumsal ve siyasi faaliyetlerine başlayan Kutbeddin Şirazi, bir süre Sivas ve Malatya'da gazilik yapmış, Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273) ve Sadreddin Konevi (1210-1274) gibi alimlerle dostluklar kurmuştur. Filozofun siyasi faaliyeti, İlhanlı hükümdarı Ahmed Han Teküder (1282-1284) döneminde genişledi. Ahmed Han Teküder'in emriyle o, Memlük Sultanı Mansur Seyfeddin Kalavun'un yanına Mısır'a elçi olarak gönderildi. Amcası Kemaleddin Abdülhayır Kazaruni de onunla birlikteydi. Kutbeddin Şirazi, Moğollar ve Mısırlılar arasındaki ilişkileri geliştiriyor, sekiz yıllık başarılı siyasi faaliyetin ardından İlhanlı Devletini başkenti olan Tebriz'e döndü ve sarayda çalıştı. Düşünür 7 Şubat 1311'de Tebriz'de öldü (Məmmədova, 2011: s. 43).

Bilim adamının çalışmalarında felsefe, mantık, tıp, matematik, astronomi vb. konuyla ilgili değerli eserleri vardır. Kutbeddin Şirazi çok gençken İbn Sina'nın "el-Kanun fi-t-tıb" adlı eserinin genel teorik kısmı - "Külliyat" üzerine bir şerh yazmaya başladı, Sivas ve Malatya'da kadılık görevinde bulunduğu ve Mısır elçisi olduğu dönemde şerh üzerinde çalıştı. Mısır'dan döndükten sonra eseri tamamlayan düşünür onu Ahmed Han'ın veziri Muhammed Sadaddin'e ithaf etmiştir. Bu şerh daha çok "Tuhfa es-Sadiye fi şerhi Külliyat el-Kanun" olarak bilinir. Kutbeddin Şirazi, İbn Sina'nın "el-Kanun fi-t-tıb" üzerine tam bir şerh yazdı ve ona "Şerh el-Kanun" adını verdi.

Kutbeddin Şirazi'nin yaratıcılığında "Nihayat el-idrak fi dirayat el-aflak" kitabı önemli bir yer tutar. Kozmografi üzerine olan bu eser, İsfahan hakimi Bahaeddin Muhammed Cüveyni'ye ithaf edilmiştir.

Kutbeddin Şirazi'nin vezir Şah Muhammed'in onuruna yazdığı ve 1285'te tamamladığı "et-Tuhfa eş-şahiye" adlı eseri "Nihayat el-idrak fi dirayat el-aflak" kitabının kapsamlı, Muzaffareddin Bulaku Arslan'a ithafen yazılmış "İhtiyarat-i Muzaffari" adlı kitabın muhtasar şerhidir.

Kutbeddin Şirazi'nin felsefi görüşlerinde hem din, hem peripatizm hem de İshraki motifleri mevcuttur. Düşünür Sadreddin Konavi'den ve diğerlerinden dini bilimleri - hadis, fıkıh ve Kuran tefsiri - okudu. Bu durumun onun dünya görüşünün oluşmasında önemli yeri vardır. Kutbeddin Şirazi'nin "Feth al-Mennan fi Tefsir el-Kuran" adlı eseri yaklaşık kırk cilttir.

Prof. Dr. Zakir Memmedov, bu dönemde Yakın ve Orta Doğu ülkelerindeki mevcut düşünce akımları arasındaki fikir mücadelesine rağmen yakınlaşma ve karşılıklı etkileşme vakalarının arttığını belirtmişti. Araştırmacı, farklı öğretilerin uzlaşmasının XIII. yüzyılın sonlarından itibaren daha belirgin hale geldiğini yazmıştı (Məmmədov, 2006: s. 187). Bu özelliğin Kutbeddin Şirazi'nin bakış açısında daha bariz bir şekilde ortaya çıktığını belirtmek gerekir.

Kutbeddin Şirazi'nin yaratıcılığında özel bir yere sahip olan felsefe hakkında "Dürra et-tac li gürrat ad-Dibac" adlı risalesi, teorik ve pratik felsefenin tüm

alanlarını kapsamaktadır. Kitap, Batı Gilan hakimi Filşah ibn Rustamşah'ın oğlu Amir Dibac'a ithaf edildi. Filozofun Farsça yazdığı bu eser 1293-1305 yıllarında kaleme alınmıştır. Düşünür ansiklopedik eserini yazarken, seleflerinin ve çağdaşlarının çalışmalarından kapsamlı bir şekilde yararlanmıştı.

Kutbeddin Şirazi, Meşşai filozoflar ile kelamcılar arasındaki ideolojik mücadeleye kayıtsız kalmamış ve seleflerini savunmuştur. Bu anlamda Kutbeddin Şirazi İbn Sina'nın "el-İşarat ve-t-tenbihat" kitabı üzerine yazdığı şerh ve haşiyede öğretmeni Nasireddin Tusi'nin yolundan gitmiştir. Daha sonra Kutbeddin Şirazi, kendi öğrencisi Kutbeddin Razi Tahtani'ye (1291-1365) "el-Muhakemat beyne şerhayi əl-fadileyn" adlı risalesinde Nasireddin Tusi'nin felsefi yaklaşımını esas alınmasını tavsiye etti.

Kutbeddin Şirazi'nin yaratıcı mirası, özgünlüğü, en önemlisi ansiklopedik niteliğiyle dikkat çekmektedir.

Büyük ilahiyat alimi ve filozof Cemaleddin Hasan Hilli de Nasireddin Tusi okulunun ünlü temsilcilerindendir. Bağdat yakınlarındaki Hille şehridir. "Cemaleddin" ("Dinin Güzeli") lakabıyla tanınan düşünürün babasının adı Yusuf, dedesinin adı Ali'dir. Hille şehriden olduğu için Hilli nisbeti taşımaktadır. Kaynaklarda kendisinden "En Büyük Bilgin" (Allame) olarak bahsedilir. Düşünür, "Ayetullah" ("Allah'ın sembolü veya nişanesi) unvanını taşıyordu. Cemaleddin Hilli'nin eserleri her zaman bilim adamlarının ilgi odağı olmuş, bu eserler üzerine çok değerli şerhler ve haşiyeler yazılmıştır (Məmmədova, 2011: s. 56-57).

Nasireddin Tusi'nin bilimsel mirası, Cemaleddin Hasan Hilli'ye örnek oldu ve tarihte hocasının fikirlerinin aktif savunucularından biri olarak biliniyor. Nasireddin Tusi'nin "Tecrid el-kelam", "Tecrid el-mantık", "Gavaid el-akaid" eserlerine yönelik şerhleri parlak numunelerdir.

Büyük bilim adamı, bibliyografya ile ilgili eserler yazmış Hacı Halife (1608-1670) "Keşf ez-zunun 'an esami el-kutub ve-l-fünun" kitabında Nasireddin Tusi'nin "Tecrid el-kelam" adlı eserinin Orta Çağ'da filozof ve düşünürler arasında büyük ilgi uyandırdığını ve üzerine çok sayıda şerh, haşiye ve açıklamalar yazıldığını göstermiştir. Hacı Halife'nin yazdığı bir gerçek özellikle dikkate değerdir, o da Şii şeyhi Cemaleddin Hilli'nin "Tecrid el-kelam" üzerine ilk şerhçi olarak bahsetmesidir. Onun yazdığı şerhi yakından bilen Hacı Halife, düşünürün şerhini şu şekilde değerlendirmiştir: "Bu, "söylendi" – "söylüyorum" şerhidir" (Hacı Halife, h. 1310: s. 249).

Cemaleddin Hilli, Nasireddin Tusi'ye rağbet gösterdi ve sürekli olarak onun fikirlerini araştırdı ve yaydı. Cemaleddin Hilli'nin hocasına olan saygısı, düşünürün yakınları ve müritlerini de etkilemiştir, onlar da Nasireddin Tusi'yi önemli bir şahsiyet olarak kabul etmişler. Bu onun oğlunun, yeğeni Abdullah ibn Halil Amidi'nin ve öğrencisi Rükneddin Muhammed ibn Ali Cürcani'nin eserlerinde ifade edildi.

Böylece, Nasireddin Tusi'nin diğer öğrencileri de çeşitli bilim alanında kıymetli eserler kaleme almışlardır. Onlar da Nasireddin Tusi gibi bilimsel yaratıcılığın yanı

sıra kendi okullarını da kurarak “öğretmen-öğrenci” zincirini ve geleneğini devam ettirmişlerdir.

SONUÇ

Nasireddin Tusi'nin yaşadığı tarihi dönem zor bir dönemdi. Moğolların saldırıları sonucunda Doğu ülkelerinde ekonomi gerilemiş, şehirler harabelere dönüştürülmüştü. Bununla ilgili Orta Çağ Doğu dünyasının büyük tarihçisi Ebulhasan Ali İbnü'l-Esir eş-Şeybani (1160-1233) “el-Kamil fi't-Tarih” adlı eserinde yazmıştır. Tarihçi Moğol saldırılarının “büyük bir felaket” olarak nitelendirmiştir. İbnü'l-Esir, müslümanların ölüm olaylarını yazmasının kendisi için zor olduğunu belirtmiştir: “Keşke annem beni doğurmasaydı ya da ben bu olaydan önce ölseydim de tamamen unutulsaydım!” (İbn el-Əsir, 1959: s. 161).

Moğollar işgal ettikleri şehirlerde, ayrıca Meraga'ya saldırdıkları zaman şehri birkaç gün kuşattıklarını kaydeden İbnü'l-Esir, kılıç gücüyle şehre dahil olarak ahaliyi öldürdüklerini yazmıştır. “İnsanların cesareti o kadar kırıldı ki kendilerini savunamadılar: “Ümitsizlikten Allah'a sığınırız” dediler” (İbn el-Əsir, 1959: s. 170). Böylece moğolların saldırıları ile halkın psikolojisi ve morali alt üst olmuş, işgal altındaki şehirlerin nüfusu bunalım ve umutsuzluğa kapılmıştı.

Göçebe bir hayat yaşayan Moğollar, savaşlar ve saldırılar yaparak şehirleri ve köyleri yerle bir etmiş, nüfusun büyük bir bölümünü öldürmüş veya yaşadıkları yerlerinden ederek başka ülkelere göç etmelerine neden olmuşlar. Buna rağmen Müslüman Doğu ülkeleri halklarının kültürü yüksek seviyesini koruyabilmiştir. Bu ise zaman geçerken yerel halkın Moğollar üzerindeki etkisi nedeniyle oldu. Moğol hanları Doğu bilim adamlarının ve filozofların etkisi altında bilim ve kültüre önem verdiler. Moğollar üzerinde ansiklopedik bilim adamı Nasireddin Tusi'nin büyük etkisi oldu. Azerbaycanlı filozof tarafından 1259 yılında yaratılan Meraga Rasathanesi ve yanındaki okul Moğol hükümdarı Hülagu Han'ın emriyle yaptırılmıştır. Rasathane dünya bilim ve kültürüne katkıda bulunmuştur.

Nasireddin Tusi okulunun temsilcisi Kutbeddin Şirazi de ansiklopedik bilgisi nedeniyle İlhanlı hükümdarları arasında nüfuz kazanmıştı. Argun Han, Kutbeddin Şirazi'ye bir bilim adamı olarak büyük saygı gösterdi. Fazlullah Raşideddin gösteriyor ki bir kere Argun Han Kutbeddin Şirazi'ye hitap ederken kendisini cahil, onu ise bilgin adlandırarak kendisinden daha yüksekte tutmuştur.

Ansiklopedist bilim adamı Nasireddin Muhammed Tusi'nin bilimsel mirası ve okulunun temsilcileri, faaliyetleriyle sadece Azerbaycan'da değil, Doğu ülkelerinde de ün kazanmış, dünya kültür hazinesine değerli katkılarda bulunmuşlardır.

2024'de Nasireddin Tusi'nin vefatının 750. yıl dönümü ve düşünürün önderliğinde inşa edilen Meraga Rasathanesi'nin kuruluşunun 765'inci yılıdır. Böylece Nasireddin Tusi unutulmamış, yüzyıllarca bilimsel hizmetlerine göre manevi olarak yaşıyor ve yaşayacak.

KAYNAKÇA

- Hacı Halife. (h.1310). *Keşf ez-zunun 'an esami el-kutub ve-l-fünun*. II c. Dersaadet İbn əl-Əsir. (1959). *əl-Kamil fi't-Tarix*. (Ərəbcədən Azərbaycan dilinə çevirən: M.Əfəndizadə). Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı
- Məmmədbəyli, H. C. (1968). *Nəsirəddin Tusi*. Bakı: Gənclik Nəşriyyatı
- Məmmədov, Z. (1983). *Bəhmənyarın fəlsəfəsi*. Bakı: Elm Nəşriyyatı
- Məmmədov, Z. (2006). *Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi*. 2. Baskı. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı
- Məmmədova, A. Z. (2000). *Nəsirəddin Tusinin dünyagörüşü*. Bakı: Elm Nəşriyyatı
- Məmmədova, A. Z. (2011). *Nəsirəddin Tusinin fəlsəfi məktəbi*. Bakı: Elm Nəşriyyatı
- Рашид ад-дин Фазлуллах. (1957). Джамии ат-таварих. (Перевод с персидского языка А.К.Арендса). т. III, Баку: Издательство Академии Наук Азербайджана (Rəşideddin Fazlullah (1957). *Cami et-tevarih*. (Farsçadan Rusçaya çevirən: A. K. Arends). Cilt III, Bakü: Azərbaycan İlimler Akademisi Yayınevi)
- Tusi, X. N. (1980). *Əxlaqi Nasiri*. (Farsçadan Azərbaycan dilinə çevirən: Rəhim Sultanov). Bakı: Elm Nəşriyyatı
- Ülken, H. Z. (1967). *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Makalede XIII. yüzyılın Azerbaycan ve genel olarak Yakın ve Orta Doğu ülkeleri için karışık bir dönem olduğu, Moğol saldırılarının ve işgalinin Doğu ülkelerinin ekonomik hayatını olumsuz etkilediği belirtilmiştir. İlhanlı Devletinin hükümdarı Hülagu Han, 1258'de Bağdat şehrini ele geçirdi ve Halife Mustasım'ı (1242-1258) öldürdü. Böylece 500 yıldan fazla hüküm süren Abbasi hanedanının hakimiyeti de sona erdi. Hülagu Han Azerbaycan'a yerleşerek önce Meraga'yı, ardından Tebriz'i başkent yaptı. İlhanlı Devletinin ilk döneminde savaşlar sonucu bölgelerin ekonomisi gerilese de bir süre sonra ülke ekonomisinde belli bir canlanma yaşanmış, ekonomi yavaş yavaş canlanmaya başlamıştır. Moğol saldırısı, esarete alınmış halkların yüzyıllar boyunca yarattığı kültürel hazineyi de vurdu. Ancak kültürü yüksek bir halk olarak onlar kültürel değerlerini korumayı başarmışlardır. Göçebe bir yaşam tarzı yaşayan Moğollar, zamanla yerel halkın kültürünü ve manevi değerlerini özümsemeye başladı. Müslüman Doğu ülkeleri halklarının Moğollar üzerindeki etkisi sonucunda Doğu dünyasındaki bilim ve kültür eski durumuna dönmüş, ilerlemeler yaşanmıştır. Moğollar, Doğulu bilim adamlarının ve filozoflarının etkisiyle bilim ve kültüre önem verdiler. Çünkü Moğol hükümdarları zamanla Doğulu bilim adamlarından etkilenmişler, özellikle bu durumda ansiklopedik bilim adamı Nasiruddin Muhammed Tusi'nin büyük etkisi olmuştur. Nasireddin Tusi önderliğinde Meraga şehrinde inşa edilen rasathane bunun parlak bir örneğidir. Makalede, ansiklopedik bilim adamı Nasireddin Muhammed Tusi'nin (1201-1274) bilimsel mirasıyla dünya bilim ve kültür tarihinde önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekiliyor. Onun yarattığı Meraga Rasathanesi ve bünyesinde kurulan okul, bilim ve kültür tarihinde özel bir yere sahiptir. Nasireddin Tusi'nin yaratıcılığında müsbet ilimlerle ilgili risalelerinin yanı sıra felsefe, mantık, siyaset ve ahlâk konularına ait kitaplar da önemli bir yer tutmaktadır. Onun doğa bilimleri, astronomi, matematik vb. bilimlere üzerine yaptığı araştırmalar tüm dünyada tanınır. Nasireddin Tusi'nin felsefe, mantık, siyaset ve ahlak üzerine risaleleri ise, çok yaygın olmasalar da ortaçağ felsefe tarihinin kıymetli cevherleridir. İbn Sina'nın "el-İşarat ve-t-tenbihat" kitabı üzerine şerhi, "Ahlak-ı Nasiri", "Asas al-iktibas", "Tecrid al-kelam", "Risale fi-l-imame", "Fusul" vb. felsefi kitaplar filozofun yaratıcılığının değerli örnekleridir. Nasireddin Tusi'nin kültürel mirası öğrencileri ve sonraki yüzyıllarda yaşayan ve çalışan bilim adamlarına, filozoflara örnek olmuştur. Nasireddin Tusi'nin okulunun temsilcileri, öğretmenlerinin mirasından yararlanmış ve bu mirası geniş çapta yaymışlardır. Makalede, Nasireddin Tusi'nin yaratıcı yolunun hem öğrencileri hem de evlatları Sadreddin Ali, Asileddin Hasan ve Fahreddin Ahmed tarafından sürdürüldüğü bildirilmiştir. Sadreddin Ali, babasının ölümünden sonra Meraga Rasathanesinin başına geçmişti. Kaynaklarda şair ve astronomi uzmanı olarak anılmaktadır. Asileddin Hasan, matematikçi ve şair olarak ünlüydü. Asileddin Hasan

bilimsel faaliyetlerde bulundu ve devlet işlerinde çalıştı. Valilik yapan Asileddin Hasan, Gazan Han'la birlikte Şam'a gitmiş, ardından Bağdat'ta göreve başlamıştır. Nasireddin Tusi'nin küçük oğlu Fahreddin Abulgasim Ahmad, matematikçi, astronom oldu ve vakıf müdürü olarak çalışmıştır. Nasireddin Tusi'nin Meraga Rasathanesi temelinde kurulan okulda ve rasathane çalışanlarının çoğuna bilimsel bilgileri öğrettiği tarihi kaynaklardan bilinmektedir. Bunlar arasında Nasireddin Tusi'nin felsefi okulunun temsilcileri Necmeddin Kazvini (1203-1277), Kutbeddin Şirazi (1236-1311) ve Cemaleddin Hilli (1250-1325) matematik, doğa tarihi, tıp, felsefe teorisi ve pratiği üzerine incelemeler yapmış bilim adamlarıdır. Necmeddin Kazvini, felsefi bakışlarında seleflerinin fikirlerinden faydalanmış, felsefi meselelere peripatetik bir mevkiden yaklaşmış, özgün bir felsefi öğreti oluşturmuş ve müsbet ilimlerin gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Nasireddin Tusi'nin öğrencilerinden biri olan Kutbeddin Şirazi, daha çok nüfuzlu bilim adamı olarak şöhret kazanmıştı. Kutbeddin Şirazi, kapsamlı bilimsel yaratıcılığı ve devlet işlerindeki önemli hizmetleri nedeniyle seçildi. Cemaleddin Hilli'nin bilimsel faaliyetinde din ile ilgili birçok eser bulunmakla birlikte felsefe ile ilgili eserler de önemli bir yer tutmaktadır. Makalede, Nasireddin Tusi'nin felsefi okulunun temsilcilerinin, öğretmenlerinin bilimsel çalışmalarının yanı sıra, kendi okullarını yaratarak "öğretmen-öğrenci" dizisini ve geleneğini sürdürdüklerini vurgulanmaktadır. Nasireddin Tusi'nin önderliğinde Meraga şehrinde inşa edilen rasathane, sadece Azerbaycan'da değil, Müslüman Doğu ülkelerinde de büyük bir bilimsel ve kültürel olaydı. Nasireddin Tusi'nin bilimsel ve felsefi eserleri daha sonraki bilim adamlarına ve filozoflara örnek olmuştur. 2024'de Nasireddin Tusi'nin vefatının 750. yıl dönümü ve Meraga Rasathanesi'nin kuruluşunun 765'inci yılıdır. Böylece Nasireddin Tusi unutulmamış, yüzyıllarca bilimsel hizmetlerine göre manevi olarak yaşıyor ve yaşayacak.

EXTENDED ABSTRACT: In the article, it is stated that the 13th century was a difficult period for Azerbaijan and the Near and Middle Eastern countries in general, and that the Mongol attacks and occupation had a negative impact on the economic life of Eastern countries. Hulagu Khan, the ruler of the Ilkhanate state, captured the city of Baghdad in 1258 and killed Caliph Al-Mustasim (1242-1258). With this, the dominance of the Abbasid Caliphate, which ruled for more than 500 years, came to an end. Hulagu Khan settled in Azerbaijan and first made Meraga and then Tabriz the capital. Although the economy of the regions declined as a result of the wars in the first period of the Ilkhanate state, after a while there was a certain revival in the country's economy and the economy gradually began to revive. The Mongol attack also struck the cultural treasure created over centuries by enslaved peoples. However, as a highly cultured people, they have managed to preserve their cultural values. Mongolians, who lived a nomadic lifestyle, began to assimilate the culture and spiritual values of the local people over time. As a result of the influence of the people of Muslim Eastern countries on the Mongols, science and culture in the Eastern world returned to their previous state and progress was made. Mongols gave importance to science and culture under the influence of Eastern scientists and philosophers. Because the Mongol rulers were influenced by Eastern scientists over time, especially in this case, the scientist-encyclopedist Nasir al-Din Muhammad Tusi had a great influence. The observatory built in the city of Maragha under the leadership of Nasir al-Din Tusi is a bright example of this. The article notes that the scientist-encyclopedist Nasir al-Din Muhammad Tusi (1201–1274) occupies an important place in the history of world science and culture with his creative heritage. The Maragha observatory he created and the school established within it have a special place in the history of science and culture. In addition to his treatises on positive sciences, books on philosophy, logic, politics and ethics also have an important place in Nasir al-Din Tusi's creativity. His studies its natural sciences, astronomy, mathematics, etc. of the sciences are known all over the world. Nasir al-Din Tusi's treatises on philosophy, logic, politics and ethics, although not very widespread, are valuable gems of the history of medieval philosophy. Commentary on Ibn Sina's book Al-Isharat va al-tanbihat, Ahlak-ı Nasiri, Asas al-iktibas, Tejrid al-kalam, Al-Risala fil-imama, Al-Fusul etc. philosophical books are valuable examples of the philosopher's creativity. The cultural heritage of Nasir al-Din Tusi became an example for his students and for the scientists and philosophers

who lived and worked in the following centuries. Representatives of Nasir al-Din Tusi's school benefited from the legacy of their teacher and widely disseminated it. The article notes that the creative path of Nasir al-Din Tusi was continued by both his students and children – Sadr al-Din Ali, Asil al-Din Hasan and Fakhr al-Din Ahmad. Sadr al-Din Ali became the head of the Maragha observatory after his father's death. He is known in the sources as a poet and astronomer. Asil al-Din Hasan engaged in scientific activities and worked in government affairs. Asil al-Din Hasan, who was the governor, went to Damascus with Ghazan Khan and then started his duty in Baghdad. Nasir al-Din Tusi's younger son, Fakhr al-Din Abulgasim Ahmad, became a mathematician, astronomer and worked as a foundation director. It is known from historical sources that Nasir al-Din Tusi taught scientific knowledge to most of the observatory staff in the school established on the basis of the Maragha observatory. Among them, representatives of Nasir al-Din Tusi's philosophical school, Najm al-Din Qazwini (1203-1277), Qutb al-Din Shirazi (1236-1311) and Jamal al-Din Hilli (1250-1325) are scientists who made studies on the theory and practice of mathematics, natural history, medicine and philosophy. Najm al-Din Qazwini benefited from the ideas of his predecessors in his philosophical views, approached philosophical issues from a peripatetic position, created an original philosophical teaching and made important services in the development of positive sciences. Qutb al-Din Shirazi, one of Nasir al-Din Tusi's disciples, became more famous as an influential scholar. Qutb al-Din Shirazi was chosen for his extensive scientific creativity and important service in government affairs. Although there are many works related to religion in the scientific activity of Jamal al-Din Hilli, works related to philosophy also have an important place. The article emphasizes that the representatives of the philosophical school of Nasir al-Din Muhammad Tusi, along with the scientific work of teachers, continued the series and tradition of 'teacher-student', creating their own schools. The observatory built in the city of Maragha under the leadership of Nasir al-Din Tusi was a major scientific and cultural event not only in Azerbaijan but also in the Muslim Eastern countries. Nasir al-Din Tusi's scientific and philosophical works set an example for later scientists and philosophers. 2024 is the 750th anniversary of the death of Nasir al-Din Tusi and the 765th anniversary of the founding of Maragha observatory. Thus, Nasir al-Din Tusi was not forgotten, he lives and will live spiritually for centuries according to his scientific services.